Nini hutokea kwenye ardhi pale wawekezaji kwenye kilimo wanapoondoka katika eneo husika?

Ripoti ya Usambazaji wa Matokeo ya Mradi »Kuelekea Usawa wa Ardhi – Utafiti kuhusu Jinsi Uwekezaji wa Kilimo Uliositishwa Unavyoathiri Upatikanaji wa Ardhi na Maisha ya Wakulima Wadogo Vijijini Tanzania (2022–2026)«

LINDA ENGSTRÖM • RONALD B. NDESANJO • CHARLES KONA

Chuo Kikuu cha Sayansi za Kilimo, Sweden
Chuo Kikuu cha Dar es Salaam
2026

Nini hutokea kwenye ardhi pale wawekezaji kwenye kilimo wanapoondoka katika eneo husika?

Linda Engström, PhD – Chuo Kikuu cha Sayansi za Kilimo, Sweden

Ronald B. Ndesanjo, PhD – Chuo Kikuu cha Dar es Salaam

Charles Kona, MSc – Mtafiti Msaidizi na Mkalimani

Mchapishaji:	Chuo Kikuu cha Sayansi za Kilimo, Sweden Chuo Kikuu cha Dar es Salaam
Mahali pa kuchapishwa:	Dar es Salaam, Tanzania
Picha ya jalada:	Bango la Mradi wa Uwekezaji, Ranchi ya Razaba, Bagamoyo District, Tanzania. Picha: Linda Engström, 2014.

© 2026 Waandishi.

Utangulizi

Ripoti hii inatoa maelezo mafupi kuhusu uwekezaji mkubwa wa kilimo barani Afrika na nchini Tanzania, pamoja na matokeo ya jumla ya mradi wa utafiti uliofanyika kati ya mwaka 2022–2026 uliotafiti athari za uwekezaji huo nchini Tanzania ambao ulisimama au kufutwa.

Wakati Linda Engström alipokuwa akifanya shahada yake ya uzamivu (PhD) kati ya mwaka 2012–2018, aligundua mwenendo huu na alijaribu kuelewa kwa nini uwekezaji mwingi ulipunguzwa au kufutwa kabisa. Baadhi ya taarifa za msingi katika ripoti hii zinatokana na kazi hiyo. Alitaka kuendelea kuchunguza suala hili, na baada ya kupata PhD yake, yeye pamoja na Ronald Ndesanjo waliomba ufadhili kutoka taasisi ya serikali ya Uswidi. Walifanikiwa kupata ufadhili wa miaka minne kwa ajili ya mradi huu unaohusu uwekezaji mkubwa wa kilimo, ukiweka mkazo hasa kwenye uwekezaji uliosimamishwa au kufutwa, pamoja na upatikanaji na matumizi ya ardhi baada ya wawekezaji kuondoka katika maeneo yao ya uwekezaji.

Lengo la mradi huu lilikuwa kuelewa nini hutokea kwa ardhi inayobaki baada ya wawekezaji kutokuanzisha shughuli zao au kufuta uwekezaji wao. Tulitaka kufahamu ni nani anayepata fursa ya kufikia na kutumia ardhi iliyoachwa na wawekezaji, jinsi wanavyoitumia na sababu za kufanya hivyo. Pia tulitaka kujifunza kutokana na mifano ambapo ardhi ilirudishwa au kugawiwa tena kwa watu waliokuwa wakiitumia au kudai haki juu yake kabla haijatengwa kwa uwekezaji, na/au kwa wahamiaji waliofika baada ya uwekezaji kufutwa.

Mradi ulijumuisha uwekezaji sita katika maeneo matano ya vijijini nchini Tanzania: RAZABA (Ranchi ya Zanzibar Bagamoyo) katika Wilaya ya Bagamoyo; vijiji vya Basanza na Msebei pamoja na maeneo ya jirani katika Wilaya ya Uvinza; Wilaya ya Kisarawe; na Wilaya za Morogoro Vijijini na Kilosa. Timu ya utafiti ilitumia muda mwingi zaidi katika Wilaya za Bagamoyo na Uvinza. Katika maeneo mengine matatu, tafiti fupi zilifanywa na wanafunzi wa shahada ya uzamili kutoka Tanzania, Norway, Ujerumani na Uswidi.

Muundo wa ripoti: Ripoti inaanza kwa kutoa maelezo ya jumla kuhusu uwekezaji mkubwa wa kilimo barani Afrika na nchini Tanzania. Kisha inaelezea mradi wa utafiti na baadhi ya matokeo ya jumla yanayohusu

uwekezaji wote sita, na baadaye matokeo muhimu kutoka kila uwekezaji. Mwishoni mwa ripoti tunawasilisha timu ya utafiti.

Usuli

Uwekezaji Mkubwa wa Kilimo Barani Afrika na Tanzania

Mwanzoni mwa miaka ya 2000, uwekezaji mkubwa wa kilimo ulianza kujitokeza tena kama ajenda muhimu ya maendeleo ya maeneo ya vijijini barani Afrika. Wazo la kuwekeza katika ardhi ya Afrika lilitokana na majibu ya migogoro mbalimbali ya kimataifa inayohusiana na chakula na nishati, mabadiliko ya tabianchi, pamoja na kuyumba kwa uchumi wa kifedha duniani. Wimbi hili jipya la uwekezaji mkubwa wa kilimo limeelezwa kuwa na kiwango kikubwa zaidi kuliko juhudi zilizowahi kufanywa hapo awali za kuendeleza mashamba makubwa ya kilimo. Limehusisha ongezeko kubwa na lisilo la kawaida la uhitaji wa maeneo makubwa ya mashamba, hasa barani Afrika.

Mwelekeo wa kutenga maeneo makubwa ya ardhi kwa ajili ya mashamba ya kilimo cha zao moja (monoculture) umeungwa mkono na wadau mbalimbali wenye ushawishi mkubwa duniani. Wadau hao ni pamoja na Benki ya Maendeleo ya Afrika, Shirika la Chakula na Kilimo la Umoja wa Mataifa (FAO), Benki ya Dunia, mashirika ya maendeleo ya nchi mbili ikiwemo Shirika la Maendeleo la Uswidi (Sida), pamoja na makampuni ya kimataifa kama Syngenta, Monsanto na Unilever. Pia umewezeshwa na serikali za nchi nyingi za Afrika. Wadau hawa waliahidi faida nyingi kwa watu wa vijijini barani Afrika, ikiwemo uzalishaji bora wa kilimo, ajira, kupungua kwa uhaba wa chakula na kupunguza umaskini. Vilevile waliiahidi serikali manufaa kama ongezeko la mapato ya kodi na kupungua kwa gharama za uagizaji wa bidhaa kutoka nje.

Tanzania ilikuwa mojawapo ya nchi nyingi barani Afrika zilizolengwa kwa uwekezaji mkubwa wa kilimo katika kipindi cha miongo miwili iliyopita. Tulikusanya taarifa kuhusu uwekezaji huo kutoka Ofisi ya Taifa ya Takwimu, ripoti za mashirika yasiyo ya kiserikali, tafiti zetu wenyewe pamoja na tafiti za watafiti wengine. Uchunguzi wetu unaonyesha kuwa angalau uwekezaji 44 wa kilimo wenye ukubwa wa zaidi ya hekta 1,000, unaofunika takribani hekta 1,200,000, ulipangwa kufanyika nchini Tanzania (Kielelezo 1). Kati ya uwekezaji huo 44, asilimia 82 kwa sasa haifanyi kazi. Mingi yao ilibaki tu kwenye mipango bila kutekelezwa kwa sababu wawekezaji hawakuweza

kuanza shughuli za uzalishaji, kama ilivyokuwa kwa SEKAB/Eco Energy katika Wilaya ya Bagamoyo na AgriSol Ltd katika Wilaya ya Uvinza. Wawekezaji wengine waliweza kupanda mazao katika sehemu ndogo tu ya ardhi waliyopewa, kama FELISA Ltd (Farming for Energy for better Livelihoods in Southern Africa) katika Uvinza, Sun Biofuel Ltd katika Kisarawe na Mkulazi II katika Morogoro Vijijini.

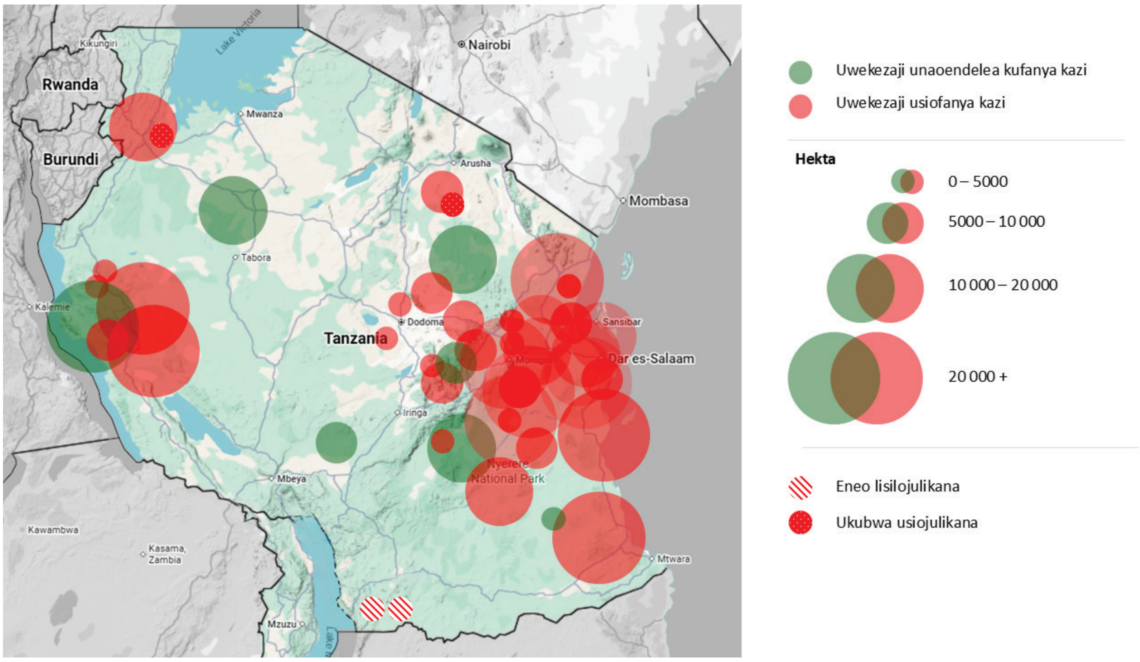

Kielelezo 1. Ramani ya uwekezaji wote nchini Tanzania, unaoendelea na uliositishwa. Mchoro na: Clara Jonsson.

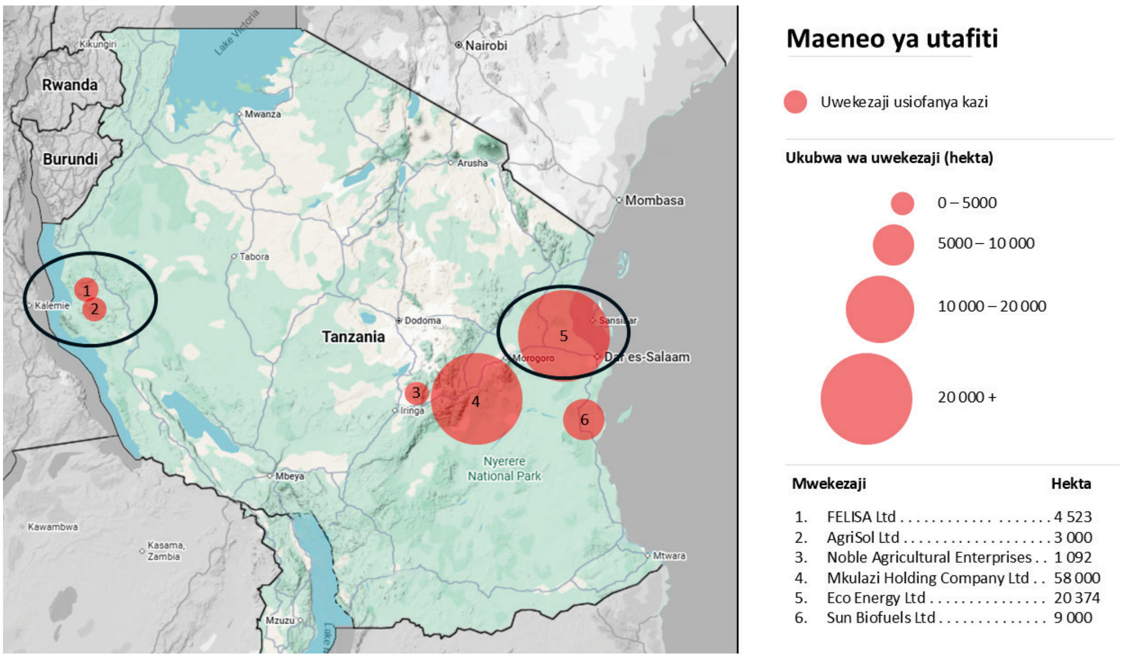

Kielelezo 2. Miradi sita ya uwekezaji iliyojumuishwa katika utafiti. Miradi ya uwekezaji iliyochunguzwa kwa kina imeonyeshwa kwa duara jeusi. Mchoro na: Clara Jonsson.

Uwekezaji mkubwa wa kilimo si jambo jipya nchini Tanzania. Miradi ya aina hii ilianzishwa na tawala za kikoloni za Wajerumani na Waingereza. Mfano ni mashamba ya karanga huko Kongwa, Dodoma (mradi wa Tanganyika Groundnut Scheme) na mashamba ya mkonge katika mikoa ya Morogoro, Tanga na Kilimanjaro. Uzoefu uliopatikana kutoka kwa juhudi hizi za zamani unaonyesha matokeo mchanganyiko. Kwa kiasi kikubwa, miradi hii ya zamani ilisababisha kuhamishwa kwa wafugaji na wakulima wadogo kutoka kwenye maeneo yao ya ardhi. Kwa mfano, mradi wa ngano wa Hanang uwekezaji watu wa jamii ya Barabaig kutoka kwenye maeneo yao muhimu ya malisho, hali iliyosababisha changamoto kwao katika kutafuta maeneo mapya ya malisho-mapambano ambayo bado yanaendelea hadi leo. Pamoja na juhudi kubwa za uhifadhi wa mazingira, pamoja na miradi ya uchimbaji madini na utalii, ardhi inayopatikana kwa ajili ya kilimo cha wakulima wadogo na malisho ya mifugo inazidi kuwa haba nchini Tanzania.

Mradi wa Utafiti (2022–2026)

Katika Wilaya za Bagamoyo na Uvinza, tumefanya jumla ya mahojiano na majadiliano ya vikundi 138 katika miaka ya 2023 na 2025. Pia tulifanya utafiti wa kaya 430 mwaka 2023, na tulirejea tena mwaka 2026 kujadili matokeo ya awali na kupanga jinsi ya kuendesha shughuli za usambazaji wa matokeo ya utafiti. Ndani ya mradi huu pia kulikuwa na wanafunzi watano wa shahada ya uzamili kutoka Ujerumani, Tanzania, Norway na Uswidi, ambao walichunguza uwekezaji uliositishwa katika Wilaya za Bagamoyo, Morogoro Vijijini, Kisarawe na Kilosa (Kielelezo 2).

Matokeo

Matokeo ya Jumla

Tukitazama miradi yote sita ya uwekezaji ili kuona mifumo ya jumla, tunaweza kuona yafuatayo:

Uhaba wa ardhi unaoendelea: Uhaba wa ardhi unaoongezeka na kupungua kwa rutuba ya udongo katika maeneo mbalimbali ya Tanzania hufanya maeneo makubwa ya ardhi yaliyoachwa bila kutumika-na mara nyingi yenye rutuba-kuwa muhimu sana kwa wakulima wadogo, wafugaji wa

mchanganyiko (agro-pastoralists) na wafugaji. Watu wanaoishi katika vijiji vilivyopoteza ardhi kutokana na uwekezaji wanadai kuwa idadi ya watu imeongezeka kiasi kwamba ardhi iliyotengwa kwa uwekezaji sasa inahitajika kwa ajili ya kupanua mashamba na makazi yao.

Mitazamo tofauti: Mara nyingi mitazamo kuhusu nini kinachohesabika kama ardhi ya uwekezaji na historia ya ardhi hiyo (kuhusu haki na matumizi yake) hutofautiana kati ya na miongoni mwa wanavijiji, wawekezaji na maafisa wa serikali katika ngazi za wilaya, mkoa na taifa. Kwa ujumla, inaonekana kuna pengo kati ya simulizi, changamoto na mahitaji ya wanavijiji, na namna masuala hayo yanavyoeleweka na maafisa wa serikali na wawekezaji wa awali. Ripoti hii inalenga kuwasilisha hitimisho letu kwa kuzingatia mitazamo hii mbalimbali, kwa msingi wa mahojiano na uchunguzi wetu.

Ardhi inayotumiwa na wageni: Mara chache sana jamii za vijijini zilizopoteza haki ya kutumia ardhi kutokana na uwekezaji ndizo zinazorejeshewa upatikanaji wa ardhi hiyo uwekezaji unapokwama. Badala yake, mara nyingi ardhi hiyo hutumiwa na mchanganyiko wa watu wapya wanaohamia eneo hilo pamoja na wawekezaji wadogo wadogo (Kielelezo 3).

Ukosefu mkubwa wa uhakika wa maisha: Zaidi ya hayo, tunaona kuwa watu wengi, ingawa si wote, wanaohamia kwenye ardhi hiyo wanaona mustakabali wao kuwa hauna uhakika na wana wasiwasi mkubwa. Baadhi ya watu wanaendelea na maisha yao kama kawaida. Wengine hujaribu kuzoea hali hiyo kwa mbinu mbalimbali, kama kugawanya familia zao, kuhama, kuwekeza zaidi katika maeneo mengine, au kupunguza mipango yao ya maendeleo kwa mfano kwa kutojenga nyumba za kudumu au kupunguza uwekezaji katika mazao. Watu wengi hutegemea Mungu na kuweka matumaini yao kwa serikali. Hali ya kutokuwa na uhakika pia inawafanya baadhi ya watu kujipanga kwa njia mbalimbali ili kupata fidia ya kuhama au kupata haki rasmi za kumiliki ardhi.

Uzalishaji mkubwa zaidi kwa wakulima wadogo kuliko wawekezaji: Katika maeneo manne tuliyochunguza, tunaona kwamba wakulima wadogo na wafugaji wa mchanganyiko (agro-pastoralists) wanatumia ardhi kwa ufanisi zaidi kuliko wawekezaji wengi waliopata maeneo makubwa ya ardhi lakini hawakufanya shughuli nyingi za maana. Uzalishaji wa kilimo unaonekana kuwa mkubwa zaidi chini ya matumizi ya wakulima wadogo kuliko chini ya wawekezaji. Uzalishaji huu unachangia kwa kiasi kikubwa

usalama wa chakula katika maeneo husika pamoja na uchumi wa eneo. Inawezekana kwamba kama haki za ardhi zingekuwa zimehakikishwa, uwekezaji na uzalishaji wa kilimo ungekuwa mkubwa zaidi.

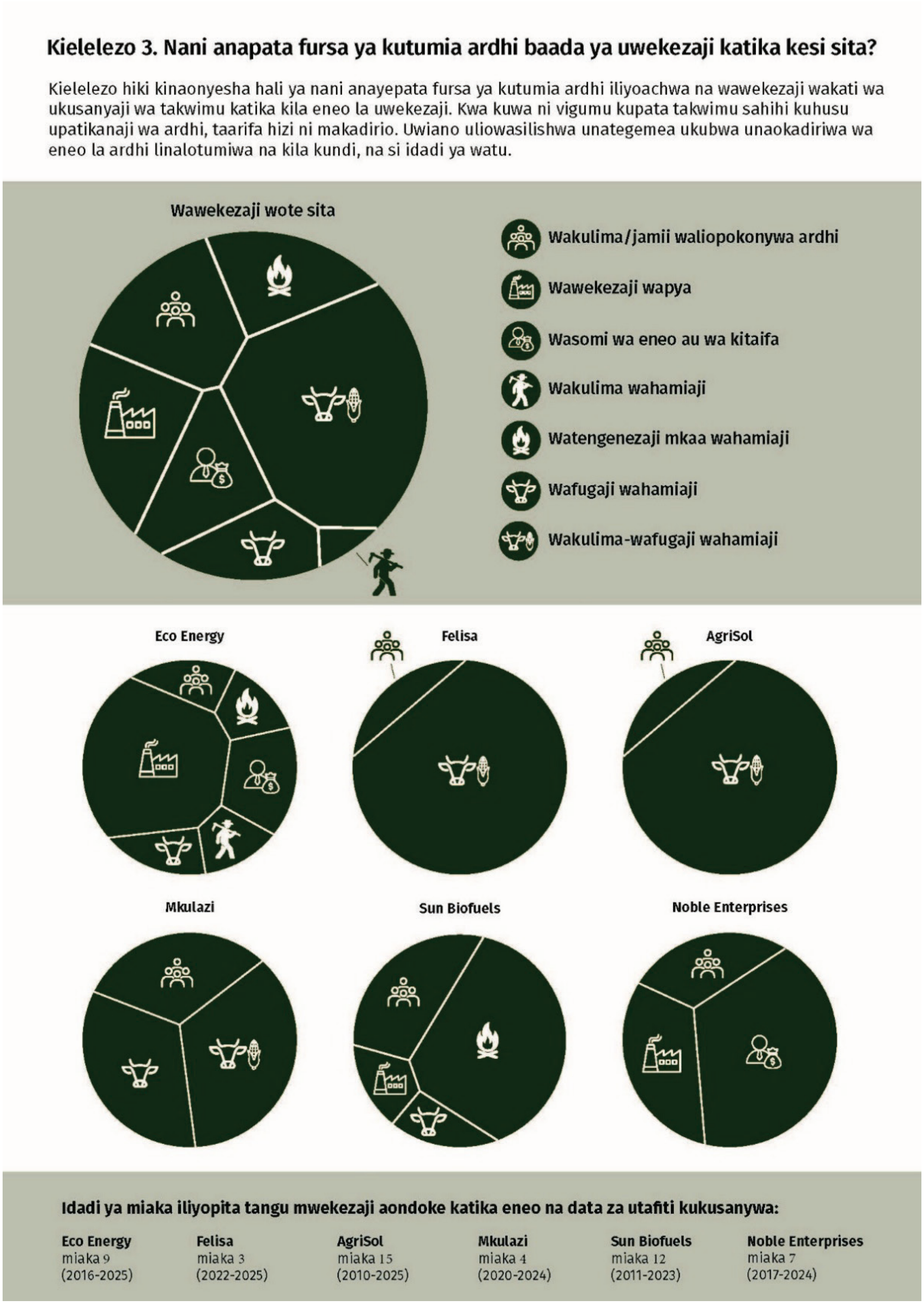

Mchoro na: Clara Jonsson.

Ukosefu wa huduma za kijamii ni changamoto kubwa, lakini bado wanahesabiwa katika sensa na kushiriki uchaguzi: Katika maeneo mengi watu wanachanganyikiwa kwa sababu wananyimwa huduma za msingi za kijamii kama vituo vya afya, shule na miundombinu. Hata hivyo, wakati huo huo mara nyingi wanahesabiwa katika sensa za kitaifa na wanaruhusiwa kushiriki katika uchaguzi.

Uwekezaji una athari hata miaka mingi baada ya kufutwa: Uwekezaji wa kilimo una athari za kijamii, kiuchumi na kimazingira miaka mingi baada ya kupangwa, kutekelezwa au kufutwa. Miradi hii huathiri jamii hata katika hatua za awali za upangaji kwa kuleta hofu au matarajio kwa watu wa vijijini wanaoishi ndani au karibu na maeneo ya uwekezaji. Mara nyingi mipaka ya vijiji hubadilishwa hata kabla wawekezaji hawajaingia, na ardhi hubadilishwa kutoka ardhi ya kijiji kuwa ardhi ya jumla. Baada ya wawekezaji kuondoka, ardhi hiyo hubaki kuwa ardhi ya jumla, jambo linalowaacha wakulima na wafugaji wa vijijini wakiwa na uhakika mdogo wa upatikanaji wa ardhi.

Maeneo haya ni muhimu sana: Maeneo haya yanazidi kuwa muhimu kwa watu wa vijijini kadiri ardhi nyingi zinavyotengwa kwa ajili ya uhifadhi wa mazingira, uchimbaji madini, miradi mikubwa ya miundombinu, na kwa sababu ardhi ni haba nchini. Pia ni muhimu kwa serikali kwa kuwa yanachangia ustawi wa wakulima wadogo, ambao huzalisha sehemu kubwa ya chakula nchini. Maeneo haya yana nafasi muhimu katika uchumi wa maeneo husika na usalama wa chakula, na pia husaidia kuelewa mienendo ya uhamaji wa watu kutoka vijiji kwenda vijiji, matumizi ya ardhi na mahusiano ya kijamii katika Tanzania ya vijijini leo.

Ugawaji upya wa ardhi kwa wakulima wadogo: Katika kisa cha Kilosa, mchakato wa kugawa upya ardhi uliagizwa na Rais, na sehemu ya ardhi iliyokuwa imetengwa kwa uwekezaji iligawiwa kwa vijiji vya jirani. Katika Bagamoyo na Uvinza pia kuna dalili zinazoonyesha kwamba wakulima wadogo na wafugaji wanaweza kuendelea kupata fursa ya kutumia ardhi hiyo. Bagamoyo, kuna mchakato unaoongozwa na viongozi wa CCM wa ngazi ya wilaya na mkoa wa kurasimisha upatikanaji wa hekta 6000 za ardhi. Katika eneo la Uvinza, zaidi ya kadi 280 za uanachama wa CCM zilitolewa wakati wa kipindi cha utafiti wetu, jambo linaloonyesha jitihada za wananchi kutumia chama hicho kufikisha madai yao ya kuendelea kubaki kwenye ardhi hiyo kwa mamlaka husika (Mkuu wa Wilaya).

Upatikanaji wa maarifa ni muhimu: Uelewa kuhusu nani anamiliki nini na kwa nini, nini cha kufanya unapohisi haki zako zimekiukwa, haki zako ni zipi, na unapaswa kumwelekea nani katika hali kama hizi ni muhimu sana. Maarifa haya kwa ujumla ni adimu, na ukosefu wa taarifa kutoka serikalini kuhusu hali ya uwekezaji unafanya hali ya wananchi kuwa ngumu zaidi.

Matokeo Muhimu Kuhusu Miradi ya Uwekezaji

FELISA Ltd, Tanzania–Ubelgiji – Wilaya ya Uvinza

Vijiji vya Basanza na Msebei, vinavyounda Kata ya Basanza, vinadai haki za kimila juu ya eneo la uwekezaji lenye ukubwa wa hekta 7,000 ambapo wawekezaji wawili, FELISA na AgriSol, walipewa ardhi kwa ajili ya uwekezaji (Kielelezo cha 4). Kabila kubwa katika eneo hilo ni Waha. Wazee wa kijiji wanaeleza kuwa eneo hilo la uwekezaji lilitumiwa na machifu wao wa jadi mwishoni mwa karne ya 19, na kwamba ni sehemu ya eneo linaloitwa Basanza tangu angalau miaka ya 1930.

Hata hivyo, katika utafiti wa mipaka ya kijiji uliofanyika mwaka 2004 uliolenga kuandaa Mpango wa Matumizi Bora ya Ardhi ya Kijiji, mamlaka za wilaya zilitambua eneo hilo kuwa halitumiki. Baadhi yao walidai kuwa eneo la uwekezaji halijawahi kuwa sehemu ya Basanza. Afisa mmoja wa ardhi wa wilaya alidai kuwa ardhi hiyo imekuwa chini ya serikali tangu kuanzishwa kwa kijiji cha Basanza katika miaka ya 1970, wakati wengine walidai kuwa walifanya makubaliano na uongozi wa kijiji katika miaka ya 1990 ili ardhi hiyo itumike kwa uwekezaji.

Zaidi ya hayo, wakati wa utafiti huo, eneo hilo lilikuwa linatumika kidogo na Waha kutokana na umbali wake, idadi ndogo ya watu wakati huo, pamoja na hofu ya kuingia msituni ambako kulikuwa na wanyama wakali. Badala yake, kijiji kilikuwa kimehifadhi ardhi hiyo kwa matumizi ya baadaye, ingawa baadhi ya wanakijiji waliitumia kwa uvuvi na ufugaji wa nyuki.

Bila kujali madai haya yote, baada ya utafiti huo eneo hilo liliorodheshwa rasmi kama **ardhi ya jumla (general land)**, jambo lililopunguza ardhi ya kijiji kwa robo moja, kutoka hekta 27,000 hadi hekta 20,000. Hivyo, kisheria (de jure) eneo la uwekezaji sasa ni ardhi ya jumla, ingawa linabishaniwa sana. Muongo mmoja baada ya utafiti wa mipaka, mwaka 2014, wanakijiji wote tuliowahoji walidai kuwa kuna uhaba wa ardhi na walisisitiza umuhimu wa eneo hilo la uwekezaji katika kuendeleza maisha yao.

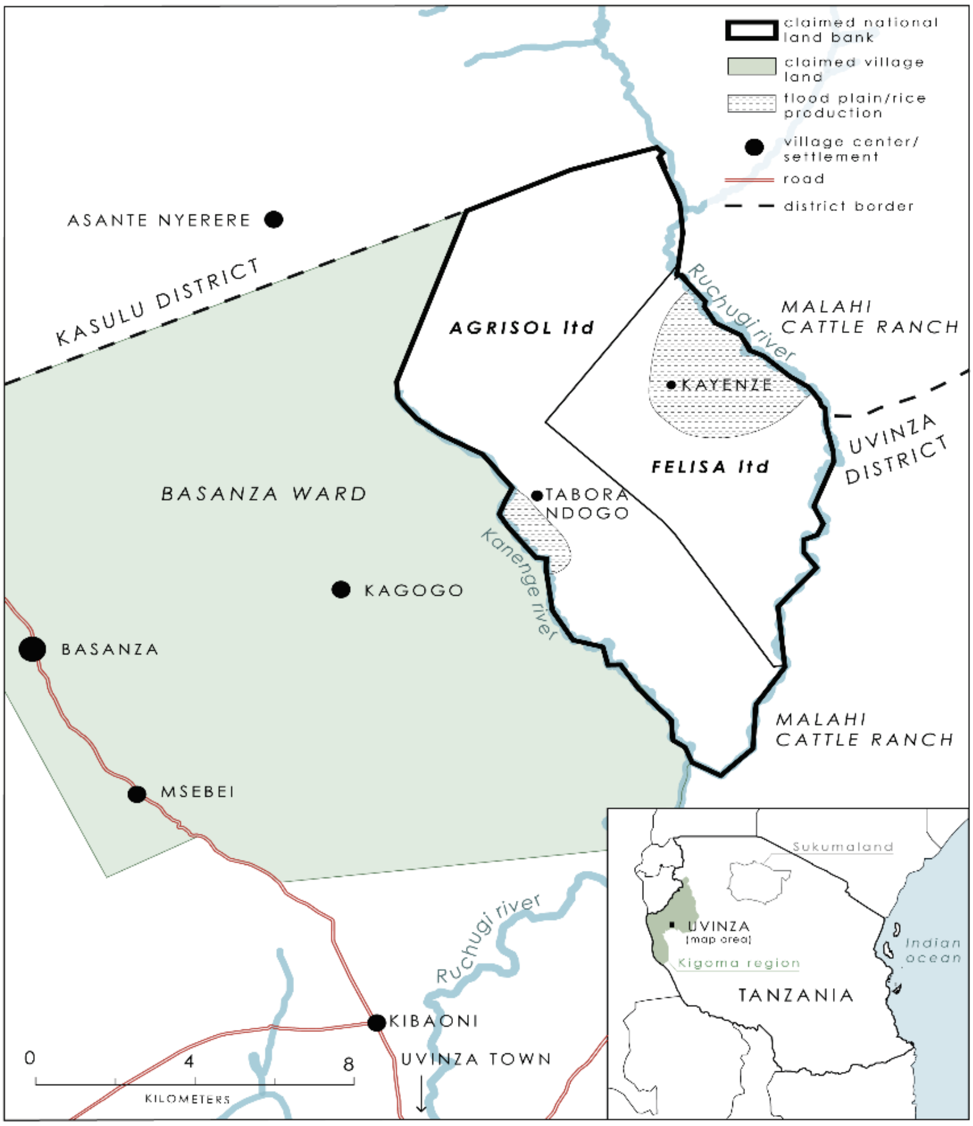

Kielelezo 4. Ramani ya eneo la uwekezaji la FELISA na AgriSol pamoja na maeneo yanayolizunguka [1]. Mchoro na: Matilda Iggström.

Mwanzoni mwa miaka ya 2000, kutokana na matumizi madogo ya ardhi hiyo lakini pia kutokana na uhitaji wa nyama na maziwa, serikali ya kijiji iliwaalika na kuwapa vibali wafugaji wa mchanganyiko wa kabila la Wasukuma kutumia ardhi iliyotengwa kwa uwekezaji. Hili lilikuwa wimbi la kwanza la uhamiaji wa Wasukuma katika Basanza, likichochewa hasa na ukosefu wa

[1] Imetokana na Ramani 9.1, Wallin-Fernqvist (2023:213), kwa kutumia ramani yae neo la FELISA yenye namba STD 93/4 Masanza na mahojiano na Afisa Ardhi wa Wilaya ya Uvinza tarehe 11 Novemba 2024.

ardhi katika maeneo yao ya asili kaskazini-mashariki mwa Kigoma au kufukuzwa kutoka maeneo mengine.

Waanzilishi wa kampuni ya FELISA Ltd-Mbelgiji mmoja na Mtanzania mmoja-walipata wazo la kuwekeza mwaka 2004, wakiamini kuwa kulikuwa na uhitaji mkubwa wa kuongeza uzalishaji wa michikichi ya mafuta nchini Tanzania, kwa ajili ya mafuta ya kupikia na pia kama mbadala wa mafuta ya kisukuku kwa usafiri (Kielelezo cha 5 kinaonyesha matukio muhimu yanayohusiana na uwekezaji wa FELISA). Walidai kuwa uwekezaji huo ungeleta ajira vijijini, kuboresha usalama wa chakula, kulinda udongo na kupunguza uagizaji wa mafuta ya kisukuku nchini. Wawili hao walikuwa wafanyakazi wenzake wa zamani katika SADC na walifanya utafiti wa kutambua pengo la uzalishaji na kubaini kuwa Mkoa wa Kigoma unafaa sana kwa uzalishaji wa michikichi.

FELISA ilisajiliwa kama kampuni mwaka 2005 ikiwa na umiliki wa asilimia 60 wa Watanzania, na mchakato wa kutafuta ardhi inayofaa ulianza mwaka huo huo. Walifungua ofisi yao Kigoma mwaka 2006. Mwaka 2009 hati miliki ya ardhi kwa ajili ya uwekezaji wa hekta 4,257 ilitolewa. Baada ya kujenga kiwanda cha kusindika michikichi katika mji wa Kigoma, fedha za awali za mradi ziliisha na mshirika wa Mbelgiji aliondoka kwa sababu zisizojulikana kwa washirika wa Kitanzania. Tangu wakati huo, Watanzania wawili wameendelea kutafuta ufadhili mpya na mara kadhaa wamepata washirika wapya ambao baadaye wameondoka.

Mwaka 2008, viongozi wa kijiji waliwajulisha takribani kaya 300 za Wasukuma waliokuwa wamehamia eneo hilo kuhusu uwekezaji wa FELISA. Ombi la Wasukuma kwa viongozi wa kijiji la kupewa ardhi nyingine lilikataliwa, hivyo waliendelea kubaki.

Mwaka 2012, Benki ya Maendeleo ya Kilimo Tanzania (TADB) iliipa FELISA mkopo wa shilingi milioni 200, ambao walinuia kutumia kusafisha sehemu ndogo ya ardhi kwa ajili ya kupanda alizeti, mpunga na mahindi. FELISA ilifungua na kushinda kesi dhidi ya Wasukuma katika Baraza la Ardhi la Kigoma na baadaye kuanzisha zoezi la kuwafukuza kwa nguvu. Watu kadhaa waliripoti kuwa mali zao zilitaifishwa na polisi. Baadhi ya Wasukuma waliofukuzwa walihamia mashariki zaidi katika ardhi ambayo baadaye ilipewa mwekezaji mwingine, AgriSol. Baada ya kuwafukuza, FELISA ililima sehemu ndogo ya ardhi, na wakulima kutoka vijiji vya jirani

walianza kulima maeneo yaliyokuwa hayatumiki ya ardhi ya FELISA kwa kulipa kodi kwa kampuni.

Mwisho wa mwaka 2013, FELISA ilipanda mpunga umbali wa mita 120 kutoka Mto Ruchugi (Kielelezo cha 4) baada ya kuambiwa kuwa mto huo haujawahi kufurika zaidi ya mita 100. Hata hivyo, mwaka huo mto ulifurika zaidi na kuharibu mpunga wote, licha ya jitihada za kujenga mifereji ya kupitisha maji. Mwaka huo huo pia walipanda mahindi na alizeti-alizeti ilisindikwa na kuuzwa kwa jamii za jirani na mkopo wa TADB ulilipwa.

Wakati huo kampuni ilikuwa imejenga kambi yenye uzio katika eneo hilo, ikiwa na vitalu vya miche na baadhi ya mitambo, huku ikiendelea kutafuta ufadhili kwa ajili ya uzalishaji wa michikichi. Mwaka 2016 walifanikiwa kupata mkopo wa shilingi milioni 800 kutoka Mfuko wa Taifa wa Hifadhi ya Jamii (NSSF), uliotosha kusafisha eneo lote kwa ajili ya uzalishaji. Hata hivyo, mkopo wa pili wa shilingi milioni 700 uliokuwa umeahidiwa na NSSF kwa ajili ya kununua mbegu, mbolea na kuendelea kulipa wafanyakazi ulisitishwa. Meneja wa Uendeshaji wa FELISA anaamini sababu kuu ilikuwa mwelekeo mpya wa kisiasa chini ya Rais Magufuli uliolenga zaidi viwanda vya uchakataji kuliko uzalishaji wa kilimo. Kwa kuwa sehemu ya pili ya mkopo ilihusu shughuli za uzalishaji, iliposimama shughuli zote zikasimama pia. Hali hii ilifanya hata kazi iliyofanywa kwa mkopo wa kwanza kuharibika, kwani ardhi ilitelekezwa na kufunikwa tena na vichaka na nyasi. Zaidi ya hayo, kampuni haikuweza kukopa tena kutoka benki au taasisi nyingine kwa kuwa hati ya ardhi tayari ilikuwa imetumika kama dhamana ya mkopo wa NSSF.

Tangu wakati huo FELISA haijaweza kupata ufadhili mwingine. Mwaka 2023 walikuwa wanaendelea kwa kuzalisha mbegu chotara za michikichi kwa ajili ya Wakala wa Mbegu za Kilimo chini ya Wizara ya Kilimo.

Wakati huo huo, katika kipindi cha kwanza ambacho uwekezaji ulisimama, baadhi ya wanakijiji walidai kuwa walikodisha ardhi kutoka kwa kampuni, ingawa viongozi wa FELISA walikanusha hilo. Baadaye, baada ya FELISA kufunga shughuli zake, mfanyakazi wa zamani wa FELISA alianza kukodisha ardhi kwa Wasukuma waliokuwa wanahamia eneo hilo. Julai 2022, aliyekuwa Mkuu wa Wilaya ya Uvinza alitembelea Basanza na kufika katika ardhi ya FELISA ambako alifanya mkutano wa hadhara na wakulima na wafugaji wahamiaji. Kulingana na mahojiano yetu na wakulima wahamiaji katika ardhi ya FELISA, Mkuu huyo wa Wilaya alitangaza kuwa FELISA

imeshindwa kuendeleza uwekezaji na haikuwa tena na mamlaka juu ya ardhi hiyo. Hali hiyo ilisababisha wimbi jipya la wahamiaji kutoka maeneo ya jirani ndani ya wilaya na Mkoa wa Kigoma. Wengine walitoka mikoa ya Tabora na Katavi, na baadhi hata kutoka Shinyanga, Simiyu na Geita (zamani sehemu ya Mkoa wa Mwanza). Ardhi zaidi ilisafishwa na kuanza kutumika kwa kilimo.

Wasukuma walipojua kuwa mfanyakazi wa zamani wa FELISA hakuwa tena na haki ya kukusanya kodi ya ardhi, waliacha kulipa. Kama kulipiza kisasi, mfanyakazi huyo aliweka mabango ya onyo katika eneo hilo yakisema kuwa watu watafukuzwa ndani ya siku saba. Hali hiyo ilisababisha hofu kubwa na watu wengi walihama. Baada ya Mkuu wa Wilaya kuwataka watulie, hali ilirejea kuwa tulivu. Kuanzia hapo ndipo watu walianza kumiliki na kutumia ardhi kwa hiari yao wenyewe, na Wasukuma wengi zaidi walihamia eneo hilo. Mwanzoni mwa mwaka 2022 na mapema 2023 inaonekana kuwa Wasukuma wengi waliokuwa wanahamia walilipia ardhi kiasi kidogo sana. Katika ardhi ya FELISA, kituo kinachoitwa Kayenze kiliibuka, ambako watu hukusanyika, na baadhi ya miundombinu ya kudumu kama vile baa imejengwa.

Uzalishaji wa mpunga wa Wasukuma katika maeneo ya ardhi oevu kwenye ardhi ya FELISA. Picha na: Charles Kona, Mei 2023.

Wakati huo huo, kulingana na FELISA, mtu yeyote atakayechukua uwekezaji huo atalazimika kulipa deni la FELISA kwa NSSF ili »kuachiliwa« kwa hati miliki ya ardhi. Mnamo Novemba 2025, afisa wa wilaya alithibitisha kwamba hati miliki hiyo ilikuwa imechukuliwa na serikali na sasa iko chini ya TISEZA. Kulingana na TISEZA, FELISA haitarejeshewa hati miliki hiyo. TISEZA inaendelea kutafuta mwekezaji mpya kwa ajili ya eneo hilo.

Kielelezo 5. Mlolongo wa matukio muhimu yanayohusiana na FELISA Ltd.

AgriSol Ltd, Marekani – Wilaya ya Uvinza

AgriSol Company Ltd (hapa itajulikana kama AgriSol) ilikuwa kampuni ya Kimarekani iliyolenga uzalishaji wa mazao mbalimbali na ufugaji wa ng'ombe katika eneo la takribani hekta 3,000. Taarifa kuhusu mwekezaji huyu ni chache, hasa kwa sababu uwepo wao nchini Tanzania ulikuwa wa muda mfupi.

AgriSol Energy Tanzania (tawi la kampuni ya AgriSol Energy ya Marekani) pamoja na Serengeti Advisers Limited (kampuni ya Kitanzania ya uwekezaji na ushauri) zilikuwa wawakilishi wa ndani wa mpango wa AgriSol wa kuanzisha miradi mikubwa mitatu ya kilimo nchini Tanzania, miwili ikiwa inalenga Mkoa wa Kigoma. Kwa ujumla, kampuni hiyo ilipata uungwaji mkono mkubwa wa kisiasa nchini Tanzania na Marekani. Kwa mfano, Waziri Mkuu wa Tanzania wakati huo aliitangaza kampuni hiyo kama sehemu ya mpango wa **Kilimo Kwanza** ulioanzishwa mwaka 2009 na Baraza la Biashara la Taifa ili kuendeleza sekta ya kilimo kupitia ushirikiano kati ya sekta ya umma na binafsi. Kampuni hiyo pia ilimwalika Waziri Mkuu kwenda Marekani. Hata hivyo, kufuatia malalamiko na mijadala nchini Marekani pamoja na maandamano nchini Tanzania, mwezi Februari 2012 Chuo Kikuu cha Iowa State kilijiondoa katika mpango huo (Oakland Institute 2012). Kampuni hiyo ilikumbwa pia na changamoto za ufadhili na mmoja wa wawekezaji alijiondoa.

Katika Mkoa wa Kigoma, kampuni hiyo pia ililenga eneo kubwa zaidi la takribani hekta 10,000 huko Lugufu, ambalo lilikuwa ardhi ya zamani ya wakimbizi (Oakland Institute 2012). Eneo hili lilipata uangalizi mkubwa zaidi kutoka kwa mashirika yasiyo ya kiserikali na serikali ya wilaya kuliko mipango yao katika Basanza. Katika kampeni yao ya kitaifa, walihaidi kuleta maendeleo ya kiuchumi, kisasa katika kilimo, ajira, zahanati, shule, mifumo ya upatikanaji na usafishaji wa maji, uzalishaji wa umeme na miundombinu mingine ili kuboresha maisha ya watu wa eneo hilo, pamoja na kuifanya Tanzania kuwa kitovu kikubwa cha uzalishaji wa kilimo katika kanda.

Kwa mujibu wa watu wanaoishi karibu na eneo hilo, wawakilishi wa kampuni walionekana eneo hilo mara moja au mbili karibu mwaka 2007, kisha wakatoweka na hawakurudi tena. Tofauti na uwekezaji wa karibu wa FELISA Ltd, hakukuwa na shughuli zozote za mwekezaji katika ardhi ya AgriSol. Hivyo watu walianza kuhamia eneo hilo mapema zaidi na wameendelea kuishi hapo kwani hakuna uhamishaji wa nguvu uliofanyika. Baadhi ya Wasukuma wameishi hapo kwa zaidi ya miaka 15. Wengi wao

walihamia kutoka Tabora, na kituo cha shughuli katika ardhi ya AgriSol kimepewa jina »**Tabora Ndogo**«. Wasukuma wengi wanaoishi hapo walihamia bila kujua kuwa ardhi hiyo ilikuwa imetengwa kwa uwekezaji wa kilimo. Kwa hiyo eneo hili ni tofauti na eneo la FELISA na Kayenze, kwani hapa kuna miundombinu mingi ya kudumu.

Serikali inaendelea kutafuta wawekezaji wapya kwa ajili ya eneo hilo. Kwa mfano, mwezi Desemba 2023, TIC (sasa TISEZA) ilitangaza ardhi hiyo katika magazeti ya umma nchini Tanzania katika jitihada za kupata mwekezaji mpya. Mwaka 2025, watu wanaoishi katika eneo hilo waliripoti kuwa kupungua kwa rutuba ya udongo ni changamoto kubwa, pamoja na kutokuwa na uhakika wa mustakabali wao katika ardhi hiyo.

Baadhi ya Wasukuma waliotoa taarifa mwaka 2023 walisema kuwa eneo hilo tayari limejaa watu. Wasukuma wengi katika eneo hilo wanajihusisha zaidi na kilimo, huku wakifuga mifugo yao katika maeneo mengine. Uzalishaji wa mpunga umeongezeka sana kutokana na kilimo kikubwa cha mpunga katika maeneo ya ardhi oevu. Mpunga huo huuzwa katika vijiji vya jirani na pia katika masoko ya mbali zaidi. Wasukuma waliowasili mapema waliweza kupata maeneo makubwa ya ardhi kwa gharama ndogo, wakati waliokuja baadaye hulazimika kukodisha au kununua ardhi kutoka kwa waliowasili awali, na ukubwa wa mashamba unapungua. Inaonekana kuwa hali hizi zinahusiana—kadiri ardhi inavyopungua, thamani yake inaongezeka. Wengi waliowasili karibu mwaka 2022 walipewa maeneo makubwa ya ardhi, na baadhi yao hukodisha au kuuza sehemu ya ardhi hiyo kwa wahamiaji wapya kama njia ya kupata kipato.

Kupitia hali hii, Wasukuma wengi wahamiaji wamepata manufaa makubwa katika maisha yao. Hata hivyo, hali ya kutokuwa na uhakika kuhusu mustakabali wao katika ardhi hiyo ni kubwa sana. Watu wanakabiliana na hali hii kwa njia tofauti. Baadhi ya Wasukuma waliokuwa na uwezo wa kifedha walinunua ardhi ya kijiji walipowasili. Wengine walichagua kubaki katika ardhi ya uwekezaji; baadhi yao hawakujua hali ya ardhi hiyo, wengine hawakuweza kumudu gharama kubwa ya ardhi ya kijiji, na wengine waliamini kuwa bado uwekezaji huo ungekuwa na faida. Mitazamo tofauti kuhusu hali hii ya kutokuwa na uhakika pia inaonekana katika jinsi watu wanavyotumia ardhi. Kwa hiyo maendeleo ya Wasukuma kwa kiasi fulani yanazuiliwa na hali ya kusimama kwa maendeleo inayotokana na uwekezaji uliositishwa na mustakabali usiojulikana wa ardhi hiyo, jambo linalozuia uwekezaji wa muda mrefu katika ardhi. Kwa upande mwingine, hali hii ya

kusubiri baada ya uwekezaji imeleta athari mbaya zaidi kwa wanakijiji waliopoteza ardhi yao, kwani mfumo wa kisheria hauwaruhusu ardhi hiyo kurejeshwa kwa vijiji ilikotoka.

Ingawa kuna wakulima wachache wa kabila la Waha kutoka vijiji vya jirani wanaolima katika eneo hilo, hawajaishi hapo. Sababu za Wasukuma kutumia na kuishi katika ardhi hiyo badala ya Waha ni nyingi. Kwanza, eneo hilo liko mbali na vijiji, jambo linalofanya kuwa vigumu na ghali kwa wakulima wengi wa Waha kufika. Wakulima wengi wa Waha pia waliogopa kuingia kutokana na kumbukumbu za kufukuzwa kwa nguvu zilizotokea hapo awali na kutokana na uwezo wa Wasukuma kushinda kesi mahakamani endapo kungetokea mgogoro. Pili, kutokana na kufukuzwa mara kwa mara katika maeneo mbalimbali nchini, pamoja na uhamaji wao na mitandao yao, Wasukuma walikuwa na uwezo wa kutambua haraka na kukalia maeneo ambayo hayakuwa yanatumika. Tatu, Wasukuma wana historia ndefu ya kugeuza maeneo makubwa ya ardhi kuwa mashamba yenye uzalishaji mkubwa wa kilimo, hata katika maeneo wanayohamia. Zaidi ya hayo, kilimo cha mpunga katika maeneo ya ardhi oevu ni jambo la kawaida katika shughuli zao, jambo linalofanya eneo hili lenye ardhi oevu kuwa kivutio kwao. Wakulima wa Waha, kwa upande mwingine, kwa kawaida hawana utamaduni wa kulima kwa kiwango kikubwa, hasa katika maeneo ya ardhi oevu, ingawa hali hii sasa inaanza kubadilika. Wakulima wengi wa Waha sasa wanalima maeneo ya ardhi oevu ya vijiji na pia wameanza kulima pamba, zao ambalo lilirejeshwa na Wasukuma.

Idadi ya Wasukuma katika maeneo ya FELISA na AgriSol inakadiriwa kuwa jumla ya watu 50,000–60,000 kufikia Novemba 2025.

SEKAB/Eco Energy Ltd, Uswidi

Mwanzoni, mradi wa Bagamoyo ulipaswa kutekelezwa na kampuni iliyoitwa **SEKAB** (**Svensk Etanolkemi AB**). Mradi huu ulianzishwa wakati wa kilele cha hamasa ya uzalishaji wa nishati ya biofuel, ambapo Uswidi ilikuwa imeweka lengo la juu zaidi la matumizi ya biofuel miongoni mwa nchi za Umoja wa Ulaya, ikilenga kufikia asilimia 49 ya nishati jadidifu ifikapo mwaka 2020. Kama ilivyoelezwa, matarajio kuhusu mradi huu yalikuwa makubwa sana: ulitarajiwa kuzalisha mamia ya maelfu ya tani za sukari, mamilioni ya lita za ethanol na umeme kwa ajili ya gridi ya taifa, kuipatia serikali mapato ya kodi ya dola za Marekani milioni 30 kwa mwaka, kuunda ajira kati ya 12,000–15,000 na kuongeza angalau dola milioni 10 kwa mwaka

kwa jamii za wenyeji, pamoja na kuleta mapato ya mabilioni ya dola kutokana na mauzo ya nje na kuipa Tanzania fursa ya kujitegemea kwa upande wa mafuta ya petroli. Wakati huo, SEKAB ilikuwa mwagizaji mkubwa zaidi wa ethanol barani Ulaya na ilichukua nafasi muhimu katika kuhamasisha matumizi ya biofuel kama chanzo cha nishati cha baadaye nchini Uswidi. Mwaka 2005, manispaa tatu za Uswidi ziliinunua SEKAB, na mfanyabiashara wa magari **Per Carstedt** aliteuliwa kuwa Mkurugenzi Mtendaji.

Nyumba ndani ya eneo la FELISA, Picha na: Charles Kona, Mei 2023.

Carstedt, ambaye vyombo vya habari vya Uswidi vilimwita "**Ethanol Jesus**" kwa sababu ya kampeni zake za kuhamasisha biofuel, hakuwa na uzoefu wa awali barani Afrika. Alifanikiwa kuishawishi **Sida** kuunga mkono mradi huu wenye hatari kubwa katika mazingira tata na yasiyotabirika kikamilifu, licha ya kuwepo kwa mijadala na malalamiko kadhaa. Carstedt pia alikuwa mshauri wa Waziri wa Biashara, Nishati na Mawasiliano wa Uswidi, ambaye alikuwa rafiki yake wa darasani. Ndani ya mwaka mmoja, miradi katika Tanzania na Msumbiji, pamoja na Poland, Hungary, Togo na Ghana, ilikuwa inapangwa, yote ikifadhiliwa na manispaa za Uswidi. Uwekezaji huu ulifikia takribani **kroni bilioni 1.4 za Uswidi**, fedha za walipa kodi wa Uswidi. Hata

hivyo, baada ya shinikizo la kuchunguza shughuli za SEKAB-hasa kutoka kwa vyombo vya habari vya ndani-mnamo Septemba 2007 wanasiasa wakuu katika manispaa hizo tatu waliamua kusitisha uwekezaji wote na Carstedt akafutwa kazi kama Mkurugenzi Mtendaji wa SEKAB.

Wakati huo huo, ushiriki wa serikali ya Tanzania katika mradi huo ulihalalishwa kupitia angalau **Hati tatu za Makubaliano** (**MoU**), zikionyesha matarajio makubwa kuhusu mradi huo. Kampuni hiyo pia iliungwa mkono na baadhi ya viongozi muhimu serikalini Tanzania. Waziri wa Ardhi, Nyumba na Maendeleo ya Makazi wa wakati huo alianzisha makubaliano ya wanahisa kupitia sera mpya ya »Ardhi kwa Usawa« (Land for Equity), ambapo mradi wa Bagamoyo ulipangwa kuwa mradi wa majaribio.

Mwaka 2007, serikali ya Tanzania iliamua kutenga ardhi kwa ajili ya uwekezaji wa kilimo cha miwa, na serikali ya Zanzibar ilikubali kutoa **hekta 22,000** za eneo la zamani la Ranchi ya Razaba kwa ajili ya uwekezaji huo, kwa masharti ya kulipwa fidia (Kielelezo 6).

Mwanzoni, SEKAB ililenga kuwekeza katika wilaya mbili nchini Tanzania: Rufiji na Bagamoyo. Tarehe 28 Julai 2009, SEKAB BioEnergy Tanzania iliomba ufadhili kutoka Sida, ambao ulakataliwa baadaye mwaka huo. Sababu mojawapo ilikuwa hatari za kimazingira na kijamii pamoja na ukosefu wa mifumo thabiti ya kisheria. Mwaka 2010, kampuni mpya iitwayo Bagamoyo EcoEnergy Ltd (hapa itajulikana kama BEE) ilisajiliwa Tanzania, na mkazo wa mradi ukahamia katika uzalishaji wa sukari badala ya ethanol. Hii iliendana na sera ya Tanzania ambapo sukari ilikuwa mojawapo ya mazao matatu ya kipaumbele na gharama za uagizaji wa sukari kutoka nje zilikuwa kubwa. Katika mpango mpya wa mradi, ratiba mpya iliwasilishwa, ikionyesha kuwa uzalishaji wa sukari ungeanza Juni 2013-miaka mitatu baadaye kuliko ilivyopangwa awali.

Kutokana na sharti la Benki ya Maendeleo ya Afrika na Sida kwamba mradi huo uzingatie **Kiwango cha Utendaji cha Shirika la Fedha la Kimataifa (IFC) namba 5** kuhusu uhamishaji wa watu bila hiari, jumla ya watu 1,374 waliokuwa wanaishi ndani ya eneo la mradi walitambuliwa kama watu walioathiriwa na mradi (PAPs) na hivyo kustahili fidia. Walifanyiwa tathmini mwaka 2011 lakini hawakuwahi kupewa taarifa kuhusu matokeo ya tathmini hiyo. Waliahidiwa kuwa wangeweza kuchagua kati ya fidia ya vitu (kwa mfano nyumba mpya katika maeneo mapya) au fidia ya fedha taslimu. Wakati huo huo waliendelea kuarifiwa mara kwa mara wasipande mazao ya

kudumu au kufanya uwekezaji mwingine wowote, kwa sababu uwekezaji huo usingelipiwa fidia.

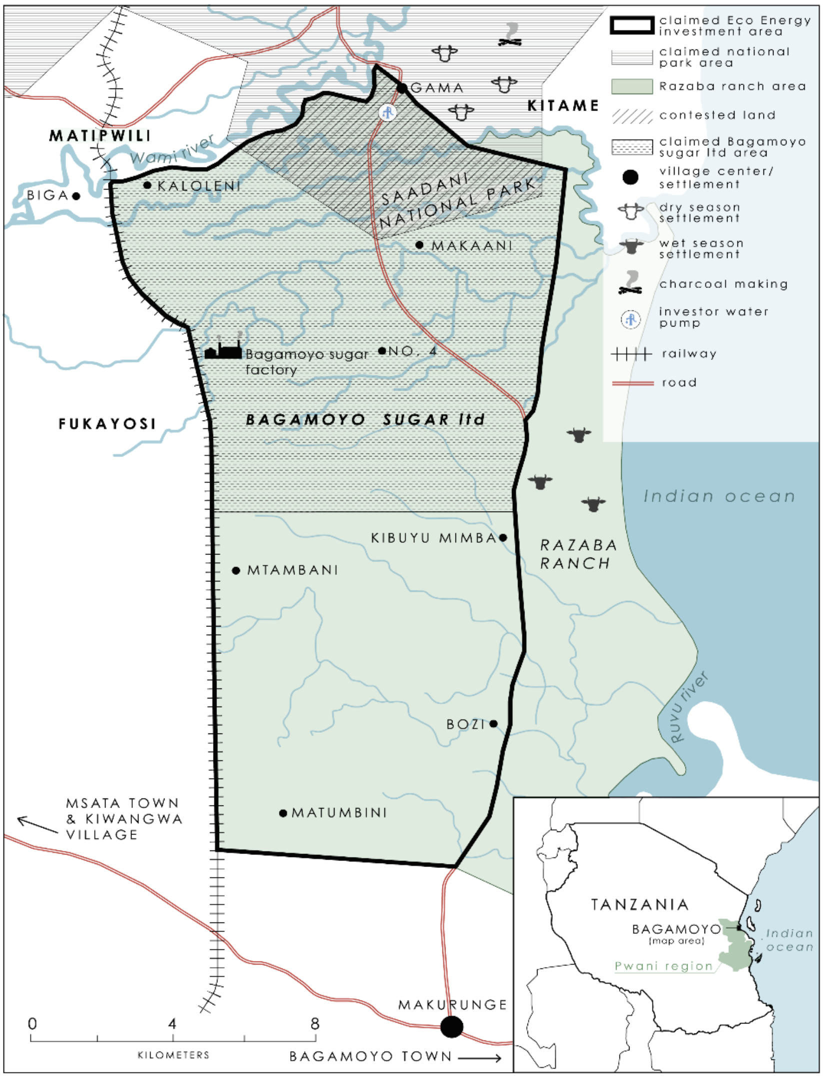

Kielelezo 6. Ramani ya eneo la uwekezaji la SEKAB/Eco Energy katika Ranchi ya Razaba, Wilaya ya Bagamoyo[2]. Mchoro na: Matilda Iggström.

[2] Vyanzo vya ramani: Mahojiano; Chung, 2023 Sweet Deal, Bitter Landscape. Ramani ya eneo la mradi wa EcoEnergy lililopo katika bonde la Mto Wami-Ruvu, Wilaya ya Bagamoyo, Tanzania, uk. 22 (mipaka ya eneo la uwekezaji, barabara, mito). Hifadhi ya Taifa ya Saadani – »Where the Bush Meets the Beach«, 2019/1, Hifadhi za Taifa (mpaka wa hifadhi ya taifa). Ramani ya mwaka 1978 »Ranchi ya Zanzibar Makurunge, Bagamoyo, Mkoa wa Pwani«, Mamlaka ya Maendeleo ya Mifugo – Ranxhi ya Zanzibar (ilitumika kuonyesha mpaka wa Ranchi ya Razaba), Mei 1978, ilirekebishwa na Razaba Julai 1978, ilifuatiliwa na T. Fujioka; ukubwa wa eneo: hekta 28,097.

Mei 2012, Sida ilipokea maombi mengine ya ufadhili ambayo yaliidhinishwa Februari 2014. Sida iliamua kuunga mkono BEE kwa dhamana ndogo ya dola milioni 16.2 za Marekani kutoka katika bajeti yake ya kawaida ya maendeleo. Sababu muhimu iliyosababisha BEE kuomba mkopo mdogo (na wa haraka) wa awali ilikuwa kwamba washirika wake walikuwa wakipoteza imani na mradi kutokana na kucheleweshwa mara kwa mara, hivyo ilikuwa muhimu kuonyesha maendeleo. Baada ya kulipa dola milioni 6.2 mwaka 2014, Sida iliweka masharti kadhaa kabla ya kutoa malipo yaliyofuata, ambayo hayakutimizwa. Hivyo, Mei 2015, Sida iliamua kusitisha malipo yote yaliyobaki kwa BEE.

Tarehe 15 Aprili 2015, Rais mpya aliyechaguliwa, **John Magufuli**, aliamua kufuta Haki ya Umiliki (Right of Occupancy) ya BEE. Oktoba 2016, Rais alitoa hekta 10,000 za ardhi Bagamoyo kwa kampuni ya ndani ya **Bakhresa**. Tarehe 11 Septemba 2017, BEE ilifungua kesi dhidi ya Serikali ya Tanzania na kuwasilisha ombi la usuluhishi katika **Kituo cha Kimataifa cha Utatuzi wa Migogoro ya Uwekezaji (ICSID)** huko Washington DC, ikidai kuwa imepoteza dola milioni 52 za Marekani. Serikali ya Tanzania ilishindwa katika kesi hiyo, na kufikia mwisho wa mwaka 2025 fedha zote zilikuwa zimelipwa kwa Eco Energy. Wanahisa takribani 20 wa Eco Energy wameamua kuwekeza sehemu ya fedha hizo katika mashirika matatu yasiyo ya kiserikali ya Uswidi yaliyopo Arusha, Kilimanjaro na Iringa kati ya mwaka 2026–2031 kupitia mashirika **ya Hand in Hand**, **Solar Sister**, na **Mobility Care**.

Kwa ujumla, wakulima na wafugaji waliokuwa wanaishi katika eneo hilo hawakupewa taarifa wazi kuhusu hali ya uwekezaji kwa zaidi ya muongo mmoja. Ucheleweshaji huo na ukosefu wa taarifa uliwafanya watu kuishi katika hali ya hofu na kutokuwa na uhakika, na uliathiri sana upatikanaji wao wa ardhi na matumizi yake. Kilimo katika Razaba kimejikita zaidi katika mazao ya msimu, huku maendeleo ya makazi yakisita, na watu wengi wanahisi wamezuiliwa kupanua matumizi ya ardhi. Watu wengi waliokuwa wanaishi katika eneo hilo wameondoka-baadhi waliendelea kumiliki ardhi yao, wengine waliiacha, na wengine waliiuza kwa wahamiaji wapya. Uk近 wa Bagamoyo na Dar es Salaam umeongeza sana bei ya ardhi. Hii ni sababu mojawapo iliyowafanya wakazi wa Dar es Salaam kununua ardhi Razaba katika miaka kumi iliyopita. Baadhi yao wanalima ardhi hiyo, lakini wengine wanaonekana waliinunua kwa madhumuni ya uwekezaji wa baadaye (speculation). Kwa hiyo, kwa ujumla bado kuna maeneo mengi ya ardhi yasiyotumika katika eneo hilo. Mbali na wakazi wa Dar es Salaam, watu wa

makundi mbalimbali wamehamia Razaba katika miongo iliyopita, wakiwemo **Wabarabaig** kwa ajili ya malisho na kunyweshea mifugo yao, pamoja na wakulima kutoka maeneo mbalimbali wanaolima ardhi hiyo. Baadhi ya wahamiaji walijua kuwa ardhi hiyo ilikuwa ya uwekezaji, lakini wengi hawakuona chaguo lingine la kwenda. Baadhi ya watu wameishi hapo tangu kuzaliwa na wanataja mababu zao waliishi katika maeneo ya karibu kama Winde na maeneo ya mashariki. Wengine walikuja kufanya kazi katika ranchi ya ng'ombe na walibaki baada ya ranchi kufungwa.

Tarehe 24 Agosti 2023, **Wakala wa Huduma za Misitu Tanzania (TFS)** ulitoa notisi kwa wakazi wa Razaba ikiwataka waondoke ndani ya siku saba. Baada ya kukabiliwa na notisi hiyo ya siku saba, viongozi wa CCM wa eneo hilo walichukua hatua na kuwasilisha malalamiko yao kwa CCM ngazi ya mkoa. Hali hii imesababisha mchakato unaoendelea wa majadiliano ndani ya CCM katika ngazi ya kitaifa na mkoa kuhusu kugawa upya hekta 6,000 kwa wakazi wa Razaba. Mchakato huu bado unaendelea. Afisa wa Uenezi wa CCM Bagamoyo alisema kuwa chama kimewasilisha ripoti kwa mwenyekiti wa CCM kuhusu pendekezo la kugawa hekta 6,000 kwa watu wa RAZABA na sasa wanasubiri uamuzi wake. Alieleza kuwa anaamini wakazi walioathirika watapewa ardhi RAZABA au watapewa fidia mahali pengine, ingawa hakuna ratiba iliyotolewa.

Kwa sasa, Ranchi ya Razaba imegawanywa katika sehemu nne: hekta 6,000 kando ya pwani ambazo inadaiwa bado zinamilikiwa na serikali ya Zanzibar. Kati ya hekta 22,000 zilizobaki, hekta 10,000 zimepewa **Bagamoyo Sugar Ltd** chini ya kundi la Bakhresa, na hekta 12,000 zimepewa **TFS**. Mwaka 2025, idadi ya watu wanaoishi katika eneo hilo ilikadiriwa kuwa watu 5,800, ikiwemo wanunuzi wa ardhi kutoka Dar es Salaam ambao baadhi yao hawatumii ardhi yao.

Kwa mtazamo wa kisheria, bado inawezekana kupata fidia iliyoahidiwa. Pia kuna uwezekano fidia hiyo ikaongezwa kutokana na mvutano wa kisiasa, na itawahusu wote walioahidiwa fidia hiyo, wakiwemo wale walioondoka Razaba. Hivyo, fidia iliyoahidiwa na Eco Energy bado ina nguvu kisheria, na muda wa kulipwa fidia haujawekewa kikomo. Hata hivyo, uwezekano wa kupata fidia au haki rasmi ya ardhi unategemea kama watu wanaoishi RAZABA wanaweza kujenga hoja thabiti ya umiliki wa kimila uliokuwepo kabla ya ukoloni (1880) au angalau kabla ya **Sheria ya Ardhi ya Waingereza ya mwaka 1923**, ambayo iliipa serikali mamlaka juu ya ardhi. Hoja hiyo inahitaji kujengwa kwa nyaraka kama ushahidi wa kihistoria, kijamii au

kianthropolojia, kwa mfano tafiti za kianthropolojia, ramani, makubaliano, barua au maamuzi ya mahakama. Sheria kuu mbili zinazoongoza tathmini za fidia ni Valuation and **Valuers Registration Act ya mwaka 2016** na **Land Acquisition Act**.

Hata hivyo, njia nyingine ya kupata haki rasmi za ardhi inaweza kuwa kifungu cha matumizi ya ardhi kwa miaka 12 mfululizo [3], ambacho wanaweza kukitumia dhidi ya Serikali ya Mapinduzi ya Zanzibar (SMZ). Hii ni kwa sababu SMZ haina mamlaka ya kiserikali juu ya ardhi iliyoko Tanzania Bara; kisheria inachukuliwa kama serikali ya kigeni inayomiliki au kukalia eneo hilo la ardhi. Kwa wahusika wa aina hii wa kigeni, kifungu cha matumizi ya ardhi kwa miaka 12 mfululizo kinaweza kutumika, lakini hakiwezi kutumika dhidi ya serikali ya Tanzania Bara.

Nyumba zilizopo kwenye ardhi ya Razaba, Picha na: Linda Engström, 2014.

Mkulazi Holding Company Ltd (Mkulazi II), Wilaya ya Morogoro Vijijino, Mkowa wa Morogoro

Mkulazi Holding Company Limited (MHCL) ilianzishwa na Waziri Mkuu Kassim Majaliwa mwezi Septemba 2017 na inaendeshwa na **Mfuko wa Taifa wa Hifadhi ya Jamii (NSSF)** kwa kushirikiana na **Prison Corporation Sole (PCS)**, ambazo zote ni taasisi za serikali. Kampuni hiyo ilipanga kulima

---

[3] Kulingana na Sheria ya Ardhi ya Vijiji (1999, uk. 13), ardhi ya kijiji inafafanuliwa, kwa mfano, kama »ardhi ambayo si ardhi iliyohifadhiwa, ambayo wanakijiji wamekuwa wakiikalia na kuitumia mara kwa mara kama ardhi ya kijiji katika kipindi cha miaka kumi na miwili kabla ya kutungwa kwa Sheria hii, kwa namna yoyote ile ambayo watu hao au Mkutano wa Kijiji au Halmashauri ya Kijiji walipewa au walitenga ardhi hiyo, ikijumuisha ardhi«.

miwa katika hekta 63,000 za ardhi katika Kata ya Mkulazi na kisha kusindika miwa hiyo kuwa sukari katika kiwanda kilichopangwa kujengwa katika eneo hilo. Mwekezaji aliwasili katika eneo hilo mwaka 2017. Mpango wa awali ulikuwa ni kusimamia uzalishaji wa miwa katika hekta 38,000, kuwa na wakulima wa nje (outgrowers) wanaozalisha miwa katika hekta 3,000, na kulima mazao mengine ya biashara kama mtama, mpunga na alizeti katika hekta 22,000 zilizobaki. Pia ilipangwa kutumia mito ya karibu ya **Ruvu** na **Ngerengere** kwa ajili ya umwagiliaji.

Kabla ya mwekezaji kuwasili, wakulima wengi kutoka vijiji vya jirani walikuwa wakilima katika eneo hilo, na wafugaji wa mchanganyiko wa kabila la **Wasukuma** pamoja na wafugaji wa **Wabarabaig** walikuwa wameishi katika ardhi hiyo, mara nyingi kwa kununua vibali kutoka kwa viongozi wa vijiji. Mwekezaji alipowasili, wakulima wengi waliondoka lakini sehemu kubwa ya Wasukuma na Wabarabaig waliendelea kubaki. Wanakijiji wengi walichukulia sehemu kubwa ya eneo hilo kuwa **ardhi ya kijiji**, na baadhi yao walishuhudia jinsi mababu zao walivyokuwa wakiishi na kuzikwa katika eneo hilo, wakati maafisa wa wilaya na mkoa walidai kuwa ardhi hiyo imekuwa **ardhi ya jumla (general land)** tangu uhuru.

Kuanzia 2017 hadi 2020, MHCL ilijenga baadhi ya majengo, ilileta mbegu na kuanza mradi mdogo wa uzalishaji. Hata hivyo, mwaka 2020 wanakijiji waliripoti kuwa waliona wafanyakazi wa Mkulazi Holding Company wakiondoka bila kupewa taarifa yoyote kuhusu hali ya uwekezaji huo.

Kwa mujibu wa mwekezaji mwenyewe, sababu ya kushindwa kuanza shughuli kikamilifu ilikuwa changamoto za miundombinu katika eneo kubwa kama hilo. Maafisa wa mkoa walitaja pia changamoto za umwagiliaji na gharama kubwa za uwekezaji kuwa vikwazo vikuu.

Mwekezaji alipokuja na baadaye kutoweka, watu waliitikia kwa njia tofauti. Baadhi waliendelea kubaki katika ardhi hiyo muda wote; wengine walirudi kuitumia ardhi baada ya mwekezaji kuondoka; na wengine waliondoka kabisa. Hii ilitegemea fursa walizokuwa nazo kupitia mali na mitandao yao ya kijamii. Wale waliokuwa na chaguo chache na rasilimali ndogo walihisi kulazimika kubaki katika ardhi hiyo licha ya hatari ya kufukuzwa. Aidha, wale waliokuwa na ufikiaji wa taarifa au maamuzi ya kisiasa waliweza kufanya maamuzi yaliyo na taarifa zaidi. Ardhi ya uwekezaji ilikuwa na rutuba zaidi kuliko ardhi ya kijiji. Hivyo kuitumia kulimaanisha tofauti kati ya kuwa na chakula cha kutosha au kulazimika kuwa wafanyakazi wa ujira pamoja na

kilimo ili kuhakikisha upatikanaji wa chakula. Maafisa wa serikali katika ngazi ya kijiji na kata wanafahamu kuwa wanakijiji wanaendelea kutumia ardhi hiyo, lakini wanasema wanaruhusiwa kubaki hadi mwekezaji mwingine atakapopatikana.

Tarehe **11 Desemba 2023**, tangazo la »**call for investment**« kwa **Shamba namba 217** lilichapishwa kwenye tovuti ya **Tanzania Investment Centre (TIC)** (sasa **TISEZA**), likionyesha kuwa mipango ya MHCL kwa shamba hilo imeachwa. Tangazo hilo linaonyesha kuwa hekta 63,000 zitagawanywa katika mashamba sita tofauti yenye takribani hekta 10,000 kila moja, na TIC inatafuta wawekezaji wa ndani na wa nje. Pia imetajwa katika tangazo hilo kuwa Shamba 217 linamilikiwa na TIC na wawekezaji watakaojitokeza watakodisha ardhi kutoka kwa taasisi hiyo.

Walipoulizwa kwa nini hawajaandaa maandamano ya wazi ya kupinga hali hiyo, wanakijiji wengi walitoa sababu kadhaa: ukosefu wa imani katika ufanisi na haki ya urasimu wa serikali (hasa katika ngazi ya mkoa na wilaya); gharama kubwa zinazohusiana na kufungua malalamiko; hofu ya kuripotiwa ambayo inapunguza uwezekano wa watu kuzungumza au kupinga waziwazi; na ukosefu wa maarifa kuhusu haki zao na njia za kupinga, jambo ambalo linahusishwa pia na ukosefu wa taarifa kuhusu hali ya uwekezaji huo.

Sun Biofuels Ltd

Kampuni ya Uingereza **Sun Biofuels Ltd** iliwasili katika Wilaya ya Kisarawe mwaka 2005 pamoja na Mbunge mmoja wa ngazi ya juu. Kampuni hiyo ilipata hekta 10,000 (ekari 24,710) kutoka vijiji 11 vya Wilaya ya Kisarawe kupitia mchakato wa udanganyifu: kila kijiji kiliambiwa kwamba vijiji vingine tayari vimekubali kutoa ardhi. Ardhi hiyo ilikuwa imefunikwa na misitu. Wanakijiji waliahidiwa ajira, visima vya maji, shule, vituo vya afya, barabara mpya, pamoja na teknolojia na maarifa mapya ya kilimo.

Baada ya kukata misitu yote katika eneo hilo, mwaka 2009 kampuni ilipanda sehemu ndogo ya ardhi kwa zao la **jatropha**, ikachimba visima virefu na mabwawa kwa ajili ya umwagiliaji, na kujenga majengo ya ofisi. Takribani wanakijiji 700 waliajiriwa kwa mishahara midogo (shilingi 150,000 hadi 200,000 kwa mwezi) na katika mazingira magumu ya kazi, ikiwa ni pamoja na kufanya kazi kwa saa nyingi na kunyunyizia dawa bila vifaa vya kujikinga, jambo lililosababisha matatizo ya afya kwa wafanyakazi wengi.

Baada ya takribani miaka miwili, kampuni ilidai kuwa kuna upungufu wa maji na ikaondoka. Hata hivyo, wanakijiji wengi wanahoji sababu hiyo na wanaamini kwamba kampuni ililenga kuuza mbao za misitu au kutafuta madini, lakini haikufanikiwa.

Mwaka 2019, mwekezaji mwingine, kampuni ya Kitanzania **Mtanga Foods Ltd**, alianza kutumia sehemu ya ardhi hiyo, na mwaka 2021 mwekezaji mwingine anayejulikana kwa jina la »**Mwarabu**« aliwasili. Wawekezaji hawa wapya wanajihusisha na ufugaji wa ng'ombe katika sehemu ndogo tu ya eneo hilo, na wanakijiji wanajua machache sana kuhusu shughuli zao. Katika sehemu iliyobaki, walinzi waliajiriwa baada ya Sun Biofuels kuondoka ili kuzuia uvamizi kutoka vijijini. Hata hivyo, kupitia rushwa, uhusiano wa kijamii au kwa kuingia ndani zaidi ya misitu, wanakijiji na watu kutoka nje wamekuwa wakirudi katika eneo hilo, hasa kwa ajili ya kukata miti na kutengeneza mkaa. Ardhi hiyo haionekani kufaa kwa kilimo, na kuna kilimo kidogo au hakuna kabisa kinachofanyika. Pia kuna wafugaji katika eneo hilo na migogoro kati ya wakulima na wafugaji imeripotiwa. Badala ya kuwa na makubaliano ya pamoja kuhusu matumizi ya msitu kama ilivyokuwa kabla ya mwekezaji kuja, rasilimali za msitu sasa zinatumika kwa msingi wa mtu mmoja mmoja. Matokeo yake, misitu inaharibika haraka, miti mikubwa imepungua na watu hulazimika kusafisha maeneo mapya zaidi.

Baada ya Sun Biofuels kuondoka, vijiji 11 vilianzisha kikosi kazi cha pamoja kudai fidia kwa hasara waliyoipata. Baadaye wilaya ilikubali kuwafidia jumla ya shilingi milioni 550. Hata hivyo, fedha hizo hazikugawiwa kwa usawa kati ya vijiji wala kulingana na ukubwa wa ardhi waliyoitoa kwa kampuni, jambo lililosababisha mkanganyiko na malalamiko mengi. Aidha, fedha hizo hazikupaswa kulipwa taslimu bali kupitia miradi ambayo vijiji vingechagua. Katika kijiji kilichochunguzwa katika mradi wa shahada ya uzamili, fedha hizo zilitumika kuajiri mkandarasi aliyependekezwa na wilaya kuchimba kisima kipya cha kijiji. Hata hivyo, fedha ziliisha kabla mkandarasi hajafikia kina cha maji, na kijiji kilibaki bila fedha na bila kisima.

Baada ya Sun Biofuels kukata misitu, kijiji kimekuwa kikikumbwa na mvua chache na zisizo za uhakika, na ardhi iliyopo haitoshi kulisha idadi ya watu inayoongezeka. Hivyo, wanakijiji waliacha mfumo wao wa kilimo cha kuhamahama. Mabadiliko haya yote yamesababisha kupungua kwa uzalishaji wa kilimo katika eneo hilo na kuongezeka kwa watu wanaotegemea utengenezaji wa mkaa katika ardhi iliyoachwa.

Nobel Agriculture Enterprises Ltd, Wilaya ya Kilosa, Mkowa wa Morogoro

Mwaka **2017**, Rais **John Magufuli** alianzisha programu ya kitaifa ya kugawa upya mashamba makubwa yaliyokuwa hayatumiki au yaliyotumika kwa kiwango kidogo ili yarudishwe kwa jamii. Kijiji cha **Mvumi** katika Wilaya ya **Kilosa** kilikuwa miongoni mwa vijiji vilivyopokea ardhi iliyorejeshwa. Kati ya ekari **2,661** za ardhi zilizokuwa zimetolewa hapo awali kwa kampuni ya Kitanzania **Nobel Agriculture Enterprises Ltd**, ekari **1,000** ziligawiwa upya kwa kijiji hicho. Hata hivyo, mchakato wa ugawaji upya ulionekana kuwa na ukosefu mkubwa wa usawa, ambapo walionufaika zaidi walikuwa watu wenye uhusiano wa kisiasa na wenye uwezo wa kifedha, ambao walipata mashamba makubwa na yenye umwagiliaji. Wakati huo huo, wanaume maskini, wanawake, vijana na wafugaji walipewa vipande vidogo vya ardhi visivyo na rutuba na visivyo na miundombinu ya umwagiliaji. Tofauti pia zilijitokeza kati ya wakazi wa muda mrefu na wahamiaji, na kati ya wale waliokuwa na madai ya awali ya ardhi na waliogawiwa ardhi kwa mara ya kwanza, jambo lililosababisha migogoro ya muda mrefu kuhusu uhalali wa umiliki na matumizi ya ardhi. Mchakato huo ulisimamiwa na kamati za ugawaji ardhi zilizotawaliwa na wanaume, ambapo maamuzi yao yaligubikwa na rushwa, kutafuta faida binafsi, unyanyasaji wa kingono kwa ajili ya upendeleo (sextortion), upendeleo wa kisiasa na ukosefu wa uwazi katika taratibu. Hivyo, masuala haya ni muhimu kuzingatiwa katika michakato yote ya ugawaji upya wa ardhi.

Utafiti unaonyesha kuwa mashamba hayo yalikuwa yamewekwa dhamana na kampuni ya **Nobel Agriculture Enterprises** ili kupata mikopo kutoka benki. Hivyo, inawezekana kuwa mwekezaji huyo alilenga zaidi kutumia mashamba hayo kama dhamana ya kupata mikopo. Zaidi ya hayo, ingawa haikuwezekana kupata ushahidi wa shughuli zozote za uzalishaji zilizofanyika, ilibainika kuwa mwekezaji alikuwa akilikodisha ardhi kwa jamii za wenyeji. Pia ilikuwa vigumu kupata takwimu sahihi kuhusu idadi ya wanakijiji waliopoteza ardhi yao kutokana na uwekezaji huo ambao wangeweza kurejeshewa umiliki wa ardhi yao, isipokuwa mpango wa Halmashauri ya Wilaya wa kuwatengea ekari **300**.

Shukrani

Tunatoa shukrani zetu za dhati kwa watu wote wa maeneo ya vijijini kwa muda wenu, maarifa na mitazamo yenu, pamoja na ukarimu wenu na kwa kutukaribisha katika vijiji vyenu na majumbani mwenu. Tunawashukuru pia wakusanyaji wa takwimu za utafiti, Matilda Iggström, Anni Hoffrén na Clara Jonsson kwa michoro, na Baraza la Utafiti la Uswidi kwa ufadhili wa mradi huu (2021-04587).

Timu ya Utafiti

Linda Engström ana shahada ya uzamivu (PhD) katika masuala ya Maendeleo ya Vijijini kutoka Chuo Kikuu cha Sayansi za Kilimo cha Uswidi (SLU), Uppsala, Uswidi. Ana taaluma ya awali ya biolojia, ambapo aliwahi kufanya tafiti kuhusu orangutani katika misitu ya mvua ya Indonesia na kufanya kazi katika masuala ya mazingira katika maeneo mbalimbali duniani. Ameitembelea Tanzania mara kwa mara tangu mwaka 1998 kupitia masomo na kazi zake. Alikutana na mradi wa SEKAB mwaka 2008. Wakati kampuni hiyo ilipoomba ufadhili kutoka Sida, Linda alikuwa akifanya kazi kama mshauri wa Sida na aliombwa kutathmini ripoti ya tathmini ya athari za kimazingira (Environmental Impact Assessment) ya mipango ya uwekezaji iliyokuwa imeandaliwa na kampuni ya ushauri ya Uswidi. Miaka michache baadaye alianza masomo yake ya PhD, akichunguza utekelezaji wa mradi wa SEKAB katika Wilaya ya Bagamoyo pamoja na uwekezaji wa FELISA na AgriSol katika Wilaya ya Uvinza. Alichagua kuchunguza eneo la Uvinza kwa sababu kulikuwa na tafiti chache sana kuhusu uwekezaji huo na kulikuwa na uhaba wa taarifa kwa watafiti na pia kwa jamii ya Tanzania.

Ronald B. Ndesanjo ni mhadhiri katika Taasisi ya Taaluma za Maendeleo (Institute of Development Studies), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. Ana shahada ya uzamivu (PhD) katika Tathmini na Usimamizi wa Rasilimali Asili na ana zaidi ya miaka 15 ya uzoefu wa utafiti katika masuala ya mabadiliko ya tabianchi, utawala wa rasilimali asili na uendelevu wa mazingira. Utafiti wake unalenga katika kukabiliana na mabadiliko ya tabianchi na kupunguza athari zake, umiliki na usimamizi wa ardhi na uwekezaji mkubwa wa kilimo, pamoja na uchumi wa buluu, akiwa na msisitizo maalum kwa maisha ya

wakulima wadogo vijijini. Awali aliwahi kufanya kazi kama Mshiriki wa Utafiti (Research Associate) katika Programu ya Ikolojia ya Ustahimilivu (Resilience Ecology Programme) katika Chuo Kikuu cha Aga Khan, Nairobi.

Charles Kona ana shahada ya kwanza katika Fedha za Maendeleo ya Vijijini na Mipango ya Uwekezaji. Mara nyingi huajiriwa kushiriki katika utekelezaji wa sensa za serikali. Charles alianza kufanya kazi na Linda kama msaidizi wa utafiti wa shambani na mkalimani mwaka 2016 wakati wa ziara katika eneo la Razaba. Alikuwa na jukumu muhimu katika kupanga na kutekeleza utafiti wa kaya uliofanyika mwaka 2023. Pia amekuwa na mchango mkubwa katika kujenga mitandao na kudumisha mahusiano ya kijamii katika maeneo ya utafiti, kutoa tafsiri, kusimamia baadhi ya shughuli na matukio ya mradi. Vilevile, Charles amewapa wanafunzi wote wa shahada ya uzamili msaada wa vitendo na tafsiri wakati wa tafiti zao.

Marejeo

Engström, L. (2018). *Development delayed* (No. 2018: 40). PhD, SLU. (SEKAB, FELISA and AgriSol).

Engström, L. & Ndesanjo, R. B. (forthcoming). *Afterlife Land: Access and Differentiation in the Aftermath of Land Grabs*. (FELISA and AgriSol)

Erbach, P. (2023). *The impacts of a cancelled large-scale agricultural investment on smallholder farmers' land use and access*. (SEKAB)

Koserius, N. (2024). *A Question of Fear or Hunger*. Master thesis, SLU. (Mkulazi II)

Lislevand, I. (2023*). The Biofuel Rush: Beyond Operational Land Deals*. Department of International Environment and Development studies, NORAGRIC, Norwegian University of Life Sciences. (Sun Biofuels)

Massay, G. (forthcoming). *State Repossession and Redistribution of Farmlands in Tanzania: Class and Gender Analysis of Beneficiaries in Kilosa District*. Master in Poverty, Land and Agrarian Studies, Institute for Poverty, Land and Agrarian Studies (PLAAS), Faculty of Economic and Management Sciences, University of the Western Cape, South Africa. (Noble Enterprises)

Ndesanjo, R. B. & Engström, L. (2024). Livelihoods in limbo? Directions of land use change and livelihood implications for smallholder farmers and herders in the aftermath of two cancelled land deals in rural Tanzania. *LDPI Working Paper*, (2024-063). (FELISA and AgriSol)

Ndesanjo, R. B. & Engström, L. (2025). Cancelled land deals, land use and livelihoods in limbo. *Globalizations*, 22(8), 1654-1671. (FELISA and AgriSol)

Olsson, C. (2024). *The story of Farm 217*. Master thesis, SLU (Mkulazi II).

Ripoti hii inatokana na mradi wa utafiti “Towards Land Equality – utafiti kuhusu jinsi uwekezaji wa kilimo uliositishwa unavyoathiri upatikanaji wa ardhi na maisha ya wakulima wadogo vijijini Tanzania” uliotekelezwa kati ya mwaka 2022–2026, ikiwa ni ushirikiano kati ya Chuo Kikuu cha Sayansi za Kilimo cha Uswidi (SLU) na Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, Dar es Salaam, na umefadhiliwa na Baraza la Utafiti la Uswidi (Swedish Research Council).